

Ilok - Dvor knezova Iločkih. Rezultati istraživanja 2004.

Ilok - Castle of the Dukes of Ilok. 2004 Excavation Results

Željko Tomičić
Marko Dizdar
Bartul Šiljeg
Daria Ložnjak Dizdar

Primljeno/Received: 7. 2. 2005.
Prihvaćeno/Accepted: 23. 3. 2005.

Sustavna arheološko-konzervatorska istraživanja u Iloku u kontinuitetu se već četiri godine provode na prostoru sjevernog dijela kasnosrednjovjekovnog dvora Iločkih. Iskopavanja su 2004. godine obuhvatila prostor sjeverozapadno od utvrđene osnove dvora knezova Iločkih, pri čemu je istražena arhitektonska veza sjeverozapadnog dijela dvora s danas vidljivim sklopom obrambenih zidina koje se pružaju prema zapadu. Osim arhitekture, istraženi su slojevi i strukture zapadno od palače Iločkih koji svjedoče o kontinuiranoj naseljenosti Gornjega grada u Iloku od prapovijesti do danas. Brojni pokretni nalazi, posebno kao što su antički i kasnosrednjovjekovni novac te luksuzni kasnosrednjovjekovni pećnjaci, pomoći će pri dataciji stratigrafski istraženih struktura i slojeva.

Ključne riječi: Ilok, knezovi Iločki, kasni srednji vijek, gotika, antika, prapovijest
Key words: Ilok, Dukes of Ilok, Late Middle Ages, Gothic period, Antiquity, Prehistory

U istraživanjima provedenim u razdoblju od 2001. do 2003. godine obuhvaćen je perimetar sjevernog dijela kasnosrednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Tomičić 2003, 138; Tomičić et al. 2004, 135). Južni dio dvora knezova Iločkih uklopljen je u osnovu dvora Odescalchi koji je u 18. i 19. stoljeću doživio nekoliko baroknih obnova (Horvat 2002, 200). Dosadašnja istraživanja na svjetlo dana iznjedrila su arhitekturu sjevernog dijela dvora knezova Iločkih u kojoj se mogu prepoznati četiri prostorije od kojih su dvije veće dvorane, pri čemu je ostao nedefiniran odnos prostorija sjevernoga krila prema središnjem dvorištu. Važno je napomenuti kako je sjeveroistočni dio dvora uništen izgradnjom baroknog podruma koji je bio sagrađen u produžetku današnjega istočnog krila dvorca Odescalchi. Iskop baroknog podruma načinjen je do lesa, zbog čega su, osim gotičke arhitekture, uništene i sve starije strukture i slojevi. Tako se, nažalost, o izgledu sjeveroistočnog dijela dvora Iločkih zasad ne mogu donijeti nikakvi pouzdani zaključci. Očuvani tlocrti dvorana nalaze se u središnjem i sjeverozapadnom dijelu dvora. U središnjoj dvorani otkrivena su dva poligonalna stupa od opeka s temeljima od kamena te ostaci podnice od opeka poslaganih u žbuku. Manja prostorija zapadno od središnje dvorane imala je podnicu od žbuke i bila je za 0,40 m viša od središnje dvorane. Na istoj je razini i sjeverozapadna velika dvorana čija je podnica također bila od žbuke, ali je teško stradala u eksplozijama vjerojatno prilikom razgradnje dvora u 18. stoljeću. U istraživanjima su otkriveni i kontrafori koji su se nalazili na sjevernom zidu

dvora i usmjereni su prema Dunavu, a imali su statičku funkciju. Naime, postoji opravdana pretpostavka kako je sjeverni zid dvora izgrađen na samom rubu lesne zaravni, na mjestu gdje se teren počinje strmo obrušavati prema Dunavu. Iskopavanja su pokazala kako je današnji plato sjeverno od dvora nasut graditeljskim ostacima nastalim pri razgradnji sjevernog krila u 18. stoljeću.

Osim vrlo značajnoga kasnosrednjovjekovnog horizonta, datiranog u vrijeme nakon podizanja dvora Iločkih sredinom 15. stoljeća, u dosadašnjim istraživanjima nisu zabilježeni slojevi niti strukture koje bi se mogle pripisati ranom ili razvijenom srednjem vijeku. Uzrok tome vjerojatno se nalazi u dubokom temeljenju masivnih gotičkih zidova koje ne iznenađuje s obzirom na samu veličinu i visinu građevine. Stoga su rahlji stariji kulturni slojevi uklonjeni kako bi se podnice postavile na sloj kompaktnog lesa. Ipak, sačuvali su se neki stariji ukopi sa zapunama, pa su tako dosad istraženi dio kasnoantičke jame, ranorimski grob, zatim dijelovi poluukopanih objekata bosutske grupe, te dio ranobrončanodobnog sloja. Zbog toga i ovako oskudno očuvana stratigrafija ovog iznimnog nalazišta iz vremena prije podizanja dvora Iločkih pokazuje dugi kontinuitet naseljenosti iločkoga prostora koje je od izuzetne važnosti u dokumentiranju procesa koji su se tijekom mnogih tisućljeća odvijali na području hrvatskoga Podunavlja.

Ukupno dosad istražena površina dvora Iločkih u protekle četiri godine iznosi 690,5 m². Naseljenost ovog položaja počevši, prema sadašnjem stanju istraživanja,

od vremena ranog brončanog doba kao i brojni zahvati u graditeljskom sklopu, rezultirali su iznimno složenim stratigrafskim odnosima. Važno je naglasiti kako složena stratigrafska situacija iziskuje sustavno i pažljivo iskopavanje, primjenom stratigrafske metode od mladih struktura prema starijim, što se i principijelno provodilo tijekom četverogodišnjih istraživanja.

U jesen 2004. godine¹ istraživao je prostor zapadno od sjeverozapadnog dijela dvora knezova Iločkih. U iskopavanju su prvo otkrivene najmlađe strukture koje odgovaraju odvijanju života u dvorcu Odescalchi tijekom 19. stoljeća. Vjerojatno se radi o recentnijim kanalizacijskim strukturama koje su predstavljale kratkotrajne pomoćne objekte. Južno od ovih struktura otkriven je zid mladog datuma koji je načinjen na ostacima gotičkoga zida koji povezuje zapadni zid dvora Iločkih i sjeverne obrambene zidine, a dijelio je zapadno dvorište dvora, kamo je možda vodio jedan od pomoćnih ulaza s dunavske strane na Gornji grad. Ispod kanalizacijskih struktura otkriveno je odlagalište kućnog otpada iz dvorca Odescalchi koje se prema nalazima keramike, porculana, stakla i kostiju može datirati najkasnije u prvu polovicu 19. stoljeća. Dakle, na život u dvorcu Odescalchi u 18. i 19. stoljeću odnose se ostaci slojeva žute gline povezane sa žbukom i ulomcima opeka, zatim kanalizacijski sklop sastavljen od kanala, kolektora i popločenja od opeka povezanih bijelom žbukom, a koji su povezani s recentim zidom što se pruža prema zapadu od zapadnog zida dvora knezova Iločkih (slika 1). Zapuna ukopa koji se nalazio ispod sadržavala je ostatke razbijenih keramičkih posuda i servisa za jelo, životinjske kosti te staklene posude, što je sve bilo pomiješano sa zemljom i pepelom, vjerojatno iz kamina iz dvorca. Jama je bila ukopana u zemljani sterilni sloj pomiješan s ulomcima opekama kojim je niveliran prostor sjeverno od dvora Iločkih. Južno od pregradnog zida zapadnog dvorišta definiran je kanal koji je presjekao urušenje dvora iz 17. stoljeća kao i starije slojeve koji se nalaze oko dvora Iločkih. Kanal je presjekao i zapadni te sjeverni zid dvora Iločkih, a vjerojatno je predstavljao dio odvoda iz neke gospodarske prostorije iz 18. ili 19. stoljeća koja se, prema smjeru kanalizacije, nalazila uz zapadne obrambene zidine.

Osim ovih struktura iz razdoblja gospodarenja knezova Odescalchi zamijećena su i dva ukopa za vodovodne i električne instalacije najnovijeg datuma, odnosno iz vremena posljednje obnove dvorca iz šezdesetih godina 20. stoljeća.

U sam kraj 17. stoljeća može se datirati urušenje zapadnoga zida dvora Iločkih koji se srušio zapadno od dvora, o čemu svjedoči sačuvano lice zida koje je palo na kasnosrednjovjekovni sloj koji je nastao oko dvora nakon njegova podizanja sredinom 15. stoljeća (slika 2). O datiranju urušavanja zida u kraj 17. stoljeća svjedoče zapisi opata Giovannija Bonina, povjerenika kneza Livija Odescalchija, koji su nastali 1698./9. te 1702. U tim se zapisima opisuje vojvodski dvor koji je ukrašen "freskama i raskošnim pro-

Sl. 1. Novovjekovne strukture sjeverozapadno od dvora Iločkih i kasnosrednjovjekovni zid koji je sastavni dio sjeverozapadnog obrambenog sklopa (snimio B. Šiljeg)

Fig. 1. More recent structures north-west of the Castle of the Dukes of Ilok and late medieval wall which is a component of the north-western defensive complex (photo by B. Šiljeg)

zorima", ali dobrim dijelom oštećen prigodom oslobađanja Iloka od Turaka. Nakon toga je razrušen minama, a materijal je Dunavom odvožen za gradnju tvrđave u Petrovaradinu (Horvat 2002, 198). O tome svjedoči i plan Ratnog arhiva u Karlsruheu prema kojem su točkano prikazani zidovi sjeverozapadne prostorije, čije su rušenje minama dokazala i arheološka istraživanja 2003. godine. Tada su pronađeni alati za razgradnju zidova, a definirana su i mjesta eksplozija u zapadnom dijelu palače (Tomičić et al. 2004, 138-139). U prilog dataciji urušavanja zida govori i tlocrt te prikazi pogleda na Ilok s juga i sa sjevera koje također donosi G. Bonini 1698./9. godine, na kojima je prikazana palača Iločkih (Andrić 2001, 167, 171; Tomičić 2004, 148).

Ispod slojeva urušavanja nalazio se sloj bogat kasnosrednjovjekovnim nalazima koji svjedoče o luksuznoj opremi kneževskoga i kraljevskog dvora Iločkih. Osobito su zanimljivi nalazi zelenoocakljenih i polikromnih pećnjaka s različitim figuralnim motivima koji su datirani u posljednju četvrtinu 15. stoljeća (Tomičić 2004, 153). Sloj u kojem su pećnjaci pronađeni nastao je prije urušavanja same arhitekture, što ukazuje na uništavanje luksuznog inventara prostorija u sjevernom dijelu dvora, vjerojatno u prvoj polovici 16. stoljeća u vrijeme prije ili za turskog osvajanja. Ovaj sloj obiluje ulomcima kasnosrednjovjekovne keramike, životinjskim kostima, zatim ulomcima staklenih posuda, keramičkih čaša, nalazima novca... Zanimljivo je kako na prostoru dvora knezova Iločkih nedostaje sloj iz turskog vremena o čijoj prisutnosti u Iloku postoje brojna svjedočanstva, a nedaleko se nalaze i ostaci arhitekture iz toga doba.

1 Istraživanja je četvrtu godinu za redom provodila ekipa Instituta za arheologiju pod vodstvom prof. dr. sc. Ž. Tomičića. Iskopavanja su obavljena u razdoblju od 31. kolovoza do 24. rujna 2004. godine. U istraživanjima su, uz voditelja istraživanja, sudjelovali asistenti Instituta za arheologiju dr. sc. Marko Dizdar, mr. sc. Bartul Šiljeg, mr. sc. Tatjana Tkalčec, mr. sc. Daria Ložnjak Dizdar i Hrvoje Kalafatić, znanstvena suradnica dr. sc. Goranka Lipovac Vrkljan te stručna suradnica - dokumentaristica Kristina Jelinčić. U iskopavanjima su sudjelovale studentice Odsjeka za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu Janja Mavrović i Asja Tonc.

Sl. 2. Zapadni profil s urušenjem zapadnog zida Dvora knezova Iločkih (snimio H. Kalafatić)

Fig. 2. Western profile with implosion of the western wall of the Castle of the Dukes of Ilok (photo by H. Kalafatić)

Prateći dalje tijek ljudske aktivnosti na ovom položaju koji se očitava iz stratigrafije nalazišta, nailazi se na njezin najupečatljiviji trag - arhitekturu dvora knezova Iločkih koja je neizbrisivo promijenila pejzaž iločkoga Gornjega grada. Od arhitektonskog sklopa dvora knezova Iločkih u istraživanjima 2004. godine otkriven je dio sjeverozapadnoga sklopa obrambenih zidina koji je vjerojatno povezan sa zapadnim zidom dvora knezova Iločkih. Povezni zid nije istražen do kraja, budući da je na njemu sagrađen zid iz 19. stoljeća. Od kasnosrednjovjekovne arhitekture istražena su zapadna lica kontrafora na zapadnoj strani dvora, dok je za sjeverni kontrafor zaključeno kako, zajedno s najsjevernijim zapadnim kontraforom, pripada križno organiziranom potpornju sjeverozapadnog ugla kasnosrednjovjekovnog dvora. Istraživanja su pokazala da su zapadni kontrafori kraći od velikih sjevernih kontrafora koji, nažalost, zbog nasipanih slojeva i statičkih problema pri njihovu istraživanju nisu poznati u čitavoj svojoj dužini. Veća dužina sjevernih kontrafora bila je i za očekivati zbog padine na kojoj je podignut sjeverni zid dvora.

Zapadno od dvora Iločkih, ispod kasnosrednjovjekovnog sloja, nalazi se ukop s brojnim zapunama koji je nastao pri gradnji temelja zapadnog zida dvora kojeg prati čitavom dužinom (slika 3). Unutar ukopa za temelj zida izdvojen je i jedan mlađi te manji ukop s rupama za stupove koji je djelomično presjekao stariji ukop, a vjerojatno predstavlja ostatke ukopa za skele podignute pri podizanju gornjeg nadgrada masivnoga zapadnog zida dvora. Veći i dublji ukop, kao što je to bio slučaj i kod

sjevernog zida palače, iskopan je do čvrste lesne podloge. Pri njegovu nastanku presječeni su preostali prapovijesni slojevi u kojima su ostale sačuvane ukopane mlade antičke i protopovijesne strukture.

Iz antičkog vremena datira ukop jame u čijim se ispunama nalaze ulomci kasnoantičke keramike i novca. Nalaz kasnoantičke jame uklapa se u već pretpostavljenu naseljenost iločkoga Gornjega grada u doba antike kada je na ovom prostoru u ranoj antici bilo groblje (Dizdar et al. 2003), dok o razdoblju kasne antike svjedoče djelomično očuvane jame s nalazima kasnoantičkog novca, keramike, stakla, opeka i tegula (Jelinčić 2003). Jama je djelomično presječena kasnosrednjovjekovnim ukopom za temelj zida, a svojim ukopom oštetila je starije prapovijesne slojeve.

Zapadno od kasnosrednjovjekovnog ukopa otkriven je poluukopani kasnohalštatski/ranolatenski objekt pravokutnog oblika i zaobljenih uglova, vjerojatno poluzemunica, kojeg preliminarno datiraju nalazi ulomaka keramike, zatim brončane ranolatenske fibule te staklene amforaste perle. Time se nadopunjava mozaik u poznavanju naselja bosutske grupe koje je dosad bilo posvjedočeno nalazima što se mogu datirati u ranu fazu bosutske grupe (Ložnjak 2002, 69; Ložnjak Dizdar 2004, 22). Prema novim rezultatima, može se govoriti o kontinuiranoj naseljenosti iločkoga Gornjega grada i u kasnoj fazi starijega željeznog doba tijekom svih faza razvoja latenske kulture mlađega željeznog doba, gdje je otkriće poluzemunice od iznimne važnosti u poznavanju procesa rane latenizacije južne Panonije.

Sl. 3. Srednjovjekovni ukop, kasnoantička jama i kasnohalštatski poluukopani objekt (snimio H. Kalafatić)

Fig. 3. Medieval trench, late Antiquity pit and a late Hallstatt semi-dwelling pit (photo by H. Kalafatić)

U dosadašnjim istraživanjima iznenađuje nedostatak ranosrednjovjekovnih i slojeva iz razvijenoga srednjeg vijeka, što se možda može objasniti pripremom okoliša za gradnju velebne kasnosrednjovjekovne palače Iločkih koja je trebala biti temeljena na čvrstoj i kompaktnoj zemljanoj podlozi, odnosno sloju lesa.

Ovo upečatljivo zdanje koje je nepovratno promijenilo sliku zapadnog dijela iločkog platoa, prekretnica je i u značenju mjesta na kojem je ono podignuto sredinom 15. stoljeća, od kada ovaj položaj u Iloku ima rezidencijalno značenje. Zahvati prilikom gradnje kasnosrednjovjekovnog dvora negirali su stratigrafske slojeve i strukture bogatoga prethodnog života na ovom prostoru koji je, sudeći prema ostacima, ostataka, bio bogat s počecima od vremena ranoga brončanog doba. Mnoga pitanja zasad ostaju otvorenima: još su nezabilježeni arheološki ostaci, odnosno slojevi stopedesetogodišnje turske nazočnosti, zatim izgled arhitektonskog sklopa kasnosrednjovjekovne palače i odnos s istodobnim obrambenim zidinama kao i središnjim dvorištem. Također, istraživanja će prikazati i naseljenost ovoga prostora prije gradnje palače kako u srednjovjekovnom, tako i u antičkom i prapovijesnom vremenu. Neka pitanja su dijelom rasvijetljena istraživanjima koja su u tijeku, a koja će većim dijelom zasigurno biti razjašnjena nakon istraživanja čitavog prostora zapadnog dijela platoa kojeg su knezovi Iločki izabrali za gradnju svoga dvora.

Literatura

- Andrić S. 2001, Crkvene ustanove srednjovjekovnog Iloka, *Potomuli svijet, Rasprave o slavonskom i srijemskom srednjovjekovlju*, Slavonski Brod
- Dizdar et al. 2003, Dizdar M., Šoštarčić R., Jelinčić K., Ranorimski grob iz Iloka, *PrilInstArheolZagreb* 20, Zagreb, 57-77.
- Horvat Z. 2002, Analiza srednjovjekovne faze gradnje dvorca Odescalchi, *PrilInstArheolZagreb* 19, Zagreb, 195-212.
- Jelinčić K. 2003, Rimska keramika iz Iloka, *PrilInstArheolZagreb* 20, Zagreb, 79-88.
- Ložnjak D. 2002, Naselje bosutske grupe na iločkom Gornjem gradu, *PrilInstArheolZagreb* 19, Zagreb, 63-78.
- Ložnjak Dizdar D. 2004, Odnos daljske i bosutske grupe na prostoru hrvatskog Podunavlja početkom starijega željeznog doba, *PrilInstArheolZagreb* 21, Zagreb, 19-35.
- Tomičić Ž. 2003, Na tragu srednjovjekovnog dvora knezova Iločkih (Újlaki), *PrilInstArheolZagreb* 20, Zagreb, 131-150.
- Tomičić Ž. 2004, Regensburg - Budim -Ilok, Kasnosrednjovjekovni pećnjaci iz dvora knezova Iločkih dokaz sveza Iloka i Europe, *PrilInstArheolZagreb* 21, Zagreb, 143-176.
- Tomičić et al. 2004, Tomičić Ž., Dizdar M., Šiljeg B., Ložnjak Dizdar D., Dvor knezova Iločkih. Rezultati istraživanja godine 2003., *ObavijestiHAD XXXVI/1*, Zagreb, 134-145.

Summary

In the northern part of the late medieval Castle of the Dukes of Ilok, systematic archaeological conservation excavations in Ilok have been conducted for four years. In 2004 excavations covered the area north-west of the fortified base of the Castle of the Ilok Dukes, with examination of the architectural link between the north-western part of the Castle and the currently visible complex of defensive walls in the west. Investigation of late medieval archi-

ecture encompassed the western faces of the piers on the western side of the investigated Castle, whereas it was concluded that the northern pier, along with the furthest northern pier, belongs to a cross-like organized post of the north-western corner of the late medieval Castle. Apart from the architecture, layers and structures west of the Castle of the Ilok Dukes were investigated, which testify to the continued settlement of the Upper Town of Ilok since prehistoric times. The late medieval trench for the western wall of the Ilok Castle was excavated. The trench cut the Late Antiquity pit that was sunken into the prehistoric layer. A Late Hallstatt semi-dwelling pit was found as well. Numerous finds, particularly those of Antiquity-period and Late Medieval coins and luxurious Late Medieval stove-tiles, will help date the stratigraphically investigated structures and layers.

A surprising aspect about the excavations conducted so far is the lack of layers from the early or high Middle Ages, which can be ascribed to the preparation of the terrain for construction of the magnificent Late Medieval Castle of the Ilok Dukes that had to have its foundations on solid, compact earth, i.e. a loess layer.

This notable building, which altered the appearance of the western part of the Ilok Plateau once and for all, was a turning point for the position of the site at which it was erected in the middle of the fifteenth century, as it gained residential status. Interventions during construction of the late medieval Castle paid no attention to stratigraphic layers and structures of the rich past of the area, which - according to the remains of remains - was rich since the Early Bronze Age. Numerous questions remain open: archaeological remains, i.e. layers of one hundred and fifty years of the Ottoman presence, are missing, as is the picture of the architectural complex of the Late Medieval Castle and its links with the simultaneous defensive walls and the central courtyard. Also, the excavations shall present the settlement of this area before building the Castle, in the Middle Ages, as well as in Antiquity and the prehistoric period. Some issues could be partly explained by the present excavations, and they will probably be largely resolved after excavations in the entire western part of the plateau chosen by the Dukes of Ilok as the construction site for their Castle.